

ՌԻՍՈՒՑԱՊԵՏ ՅԱԿՈԲ ՉԱՄԻՉԵԱՆ

ՌԻՍՈՒՑԱՊԵՏ ՅԱԿՈԲ ՉԱՄԻՉԵԱՆԻ ՎՐԱՅ Բայ խօսիլ և իր գիտական կենսագրութիւնը ընկել անշքան դժուար է՝ որ գրիչս ձեռք առնելու իսկ կը վարանիմ. վախնալով որ թերեւս պիտի չկարենամ ներկայացնել իմ ազգակից ընթերցողացս այն մեծ դէմքը՝ որ համաշխարհային դարձած է գրեթէ, և հայ ազգը ո՛ր և է ծառայութիւն մը չունի անոր մասին:

Իսկ իր գործերը քննադատելու, կամ աւելի հիշի՞ իր գործերէն դատելու համար անոր արժանիքը, պէտք է որ մարդ տարրալուծութեան, բնագիտութեան, վերջապէս բնական պատմութեան բոլոր մասնաճիւղերը լաւ մը ուսումնասիրած ըլլայ, վասն զի Չամիչեանը ո՛չ թէ միայն տարբարան մ'է, այլ բովանդակ բնութեան պատմիչը:

Այս նշանաւոր անձին անունը լսած էի Եւրոպական մամուլէն, և հագիւ թէ ոտքս Պոլսնիա դիմ՝ առաջին մտածութիւնս, առաջին գործս եղաւ անձամբ տեսնել հայ հաճարը:

Համալսարան կը մտնեմ և կը հարցընեմ.

— Պրոֆ. Չամիչեանը հո՞ս է:

— Ո՛վ, — կը պատասխանէ ան, կարծես անծանօթ անուն մը լսած ըլլար:

— Չամիչեանը, տարրալուծութեան պրոֆէսորը:

— Ա, Չամիչեան չըսես. — կը պատասխանէ երգիծարանական ծիծաղով մը, մականունան շեշտը ուժով մը առաջին վանկին վրայ զարնելով:

— Ո՛չ թէ Չամիչեան, այլ Չամիչեան, — կը սովորեցնեմ անոր՝ փոխադարձ ծիծաղով մը, ազգակից ըլլալս յայտնելով:

Մեր այս զաւեշտ խօսակցութեան կամ բանավէճին ներկայ եղողները զարմացմամբ զիս կը դիտեն և ապշած իլարու կը նային, վասն զի մինչև այն ատեն Չամիչեանը իտալացի կը կարծէին:

Սենեակը կ'առաջնորդուիմ ժպտուն, կլոր և գեղեցիկ դէմքով, հերմակ մագերով ու ան պետերով, գառնուկի նման խեղճիկ և 90°ի մօտ դիմանկիւնով (ինչ որ արդի գիտական տեսութեամբ չափազանց զարգացման արդիւնք և մի և նոյն ատեն իտալ գեղեցկութեան մը ապացոյց է, քանի որ յոյները և հռովմայեցիները իրենց աստուածներուն գիմանկիւնները 90°ի կը մօտեցնէին) Չամիչեանը իր սենեակին մէջ կը գտնեմ:

Երբ ձեռքը կը սեղմեմ յուզուած՝ առաջին բառս կ'ըլլայ ըսել.

— Հայ եմ. — Եւ կը տեսնեմ որ աչքերը կը լեցուին. կը սարսոխմ և վայրկեան մը կը կենամ լուռ:

Չեմ կշտանար զինքը դիտել, կարճ հասակ մ'ունի և կատարեալ հայկական տիպար մը:

Կը նստինք. Մեր խօսակցութեան նիւթը մեր ազգային արդի վիճակը կ'ըլլայ. ինչպիսի՞ հետաքրքրութեամբ մանրամասնութեանց կ'իջնէ. յետոյ գիտական նիւթերու շուրջ կը դառնանք: Այս միջոցին պէտք է դիտել հայ հանճարը, այն առաջուան գառնուկը հիմայ առիւծ մը դարձած է, բոլոր կարողութեանց սանձը ի ձեռին՝ ազատօրէն կը կառավարէ զանոնք, անծանօթին, ապագային վրայ յանդուգն զաղափարներ կը յայտնէ, գուշակութիւններ կ'ընէ, և իր խօսքերը այնքան ճիշդ, ըստածքին ձեւերը այնքան կանոնաւոր և համոզիչ են՝ որ անկարելի է չխոնարհիլ անոր դիմաց:

Բնականաբար կը հետաքրքրուիմ անոր կեանքի պարզազանեցումը, և հարցումներուս նա կը պատասխանէ հեզութեամբ, որոնցմէ կը քաղեմ ու կը կազմեմ անոր կենսագրութիւնը:

Չամիչեան ծնած է 1857 օգոստոս 27ին Թրեքսէէ. Մանկութիւնը ընտանեկան անձուկ վիճակի մը մէջ կ'անցնէ, յաճախելով քաղաքին նախակրթարանները. չափազանց չքաւոր վիճակով Վիեննայի համալսարանը կ'անցնի (1874-1880) 17 տարեկան հասակին, ուր ջարդանակ ա-

մենուն հիացման արարկայ կը դառնայ իր արտասովոր բնական ձիրքերով և մա-
նական զօրաւոր յիշողութեամբ:

Հինգ վեց տարուան մէջ երբ կ'աւար-
տէ Համալսարանին շրջանը՝ Հոովմ կը
կանչուի, հոն համալսարանին մէջ իր

վեհ գաղափարէն մղուած՝ նա գիշերները
ցորեկներուն կը միացնէր, հանգիստները
կը զոհէր, այնպէս որ քանի մ'անգամ
չարաչար յոգնութենէն անկողին կ'իյնայ:
Այս պարագայիս մէջ ու տեսնելու էր հա-
մալսարանի ուսանողաց սէրը դէպ ի իրենց

Օգնական Ուսուցչապետի Սակայն Զամ-
չեանի հեղինակութիւններն ու գործերը
իտալիոյ մէջ տարածեցին իր անունը. այն-
պէս որ երեսուն տարեկան հասակին մեծ
ընդունելութեամբ և պատուով զինքը Բա-
տուայի Համալսարանին տարրալուծութեան
պրոֆեսոր ընտրեցին:

Այս շրջանին ևս Զամչեան երբեք չը-
դադրեցաւ աշխատելէ, և մարդկութեան

ուսուցչապետը, որոնք կարգաւ կ'ուզեն
զինքը խնամել:

Երկու տարի ետքը 1889ին Զամչեան
յաղթութեամբ Պոլոնիոյ Համալսարանին
տարրալուծութեան պրոֆեսոր կ'ընտրուի:
Եւ ասկէ վերջ նա հետզհետէ հրապարակ
կը հանէ գիտական բազմաթիւ հեղինա-
կութիւններ որոնցմով բոլոր Եւրոպացի
գիտնականներու կը ծանօթանայ:

Չամիչեանի հեղինակութիւններուն վերայ գաղափար մը տալու համար՝ պէտք էի անոք հրատարակութիւնները թուել, ինչ որ անկարելի է, վասն զի այնքան քաղմաթիւ են՝ որ կրնան Չամիչեան Գրողարարուն մը կազմել:

Նշանաւորները միայն յիշեմ:

Երբ դեռ համալսարանական շրջանին մէջ էր (1877-1880) նա գրեց «Բնագիտութեան և բնալուծութեան այլ և այլ նիւթերուն վրայ մանր խուզարկումներ» վերնագրով գիրքը, որ իր Հոովմայ հաստատութեան պահուն՝ մեծ ընդունելութիւն գտաւ: 1880-1890ին Չամիչեան գրադեցաւ «pyrrol» և անկէ առաջ եկող նիւթերով, և հոս պէտք է յիշել «Iodol»-ի գիւտը, որ ո՛չ միայն Հոովմայ գիտական ակադեմիոյ թագաւորական մրցանակին արժանացուց զինքը, այլ ընդհանուր գործածութիւն մը գտաւ բժշկութեան մէջ, քանի որ իբր հակափուտ՝ Iodoformին յատկութիւնները ունէր: 1880-90՝ Չամիչեան ի լոյս կ'ընծայէր ուրիշ զուլիս գործոց մը «Բոյսերու պարունակած կարգ մը նիւթերուն վրայ խուզարկութիւններ» վերնագրով, որ բազմաթիւ գիտուններէ գնահատուեցաւ:

Առանց յիշելու բազմաթիւ ձեռագիրներ, դպրոցական գրքեր, գիտական բանախօսութիւններ, — որոնց մէջ զլլաւորներ են «Արդի դարու տարրաբանական խնդիրները», «Գործարանական տարրալուծութիւնը՝ գործարանաւոր էակներու քով» և այլն, — սա չափը միայն պիտի ըսեմ որ 1898էն յետոյ՝ Չամիչեան ուշադրութիւնը Լոյսին տարրաբանական ազդեցարեանը վրայ կը դարձնէր, բազմաթիւ հատորներ գրելով. ու հիմայ Բոյսերու կենսական խնդիրներով կը զբաղի, լուրջ և միանգամայն չափազանց դժուար խնդիր մը:

Հետաքրքրական են վերջապէս, ո՛չ միայն գիտական՝ այլ և զբաղանք տեսակէտով՝ Չամիչեանի կարգ մը բանախօսութիւնները՝ Վիեննայի և Միլանի գերմանական ընկերութեան երկրաչափներուն

առջև, Ռատուայի այլ և այլ ընկերութեանց մէջ և ուրիշ տեղեր՝ որոնք այսօրեքս Պոլոնիա տպուեցան:

Բնական է որ պրոֆ. Չամիչեանի հեղինակութիւնները իրենց կարեւոր արդիւնքը ունեցած են, այդ պատճառաւ ընդհանուր գիտական աշխարհը զայն պատուած է անթիւ տիտղոսներով. այնպէս որ ինք տիտղոսներու բեռին տակ ծերացած է քան տարիներու. և յիշուի ո՛չ որ Չամիչեանի 53 տարիները ունենալով՝ այսքան տիտղոսներու և Գիտական Ընկերակցութեանց անդամակցած է:

Ահաւասիկ անոնց ցուցակը.

Նախ՝ Խաւական տէրութենէ կոչուած է Commendatore.

Հոովմայ Արքունի ակադեմիոյ՝ անդամ, — Պոլոնիոյ Գիտական արքունի կաճառին անդամ, — Պոլոնիոյ Գիտական Արքունի կաճառին ակադեմականը, — Իտալիոյ Գիտական մեծ ընկերութեան քառասուններէն մին, — Վենետիկ Գիտութեանց և Գեղարուեստից Արքունի հաստատութեանց անդամ, — Թորինիոյ Արքունի ակադեմիոյ անդամ. — Հոովմայ Բժշկական Արքունի ակադեմիոյ անդամ, — Ռատուայի Արքունի ակադեմիոյ անդամ, — Կլասիկովի Համալսարանին Docteur en loi honoris causa, — Լոնտրայի, Royal Institution ի անդամ, — Կէօթթինկի Արքունի Ընկերութեան անդամ, — Regia societas scientiarum Upsalensis սովորական անդամ, — Ռատուայի՝ Վասն զարգացման գիտութեանց ընկերութեան նախագահ:

Եւ վերջապէս իբր թէ այս ամբողջը չբաւէր, այս ամիս Պեդլիկի գիտական ակադեմիոյ անդամ անուանուեցաւ, տիտղոս մը՝ որ մինչեւ այսօր 3 Խաւաքինեքու միայն տրուած էր, (որոնց մէջ է նաեւ Schiaparelli նշանաւոր աստղաբաշխը):

Մակայն հակառակ այս ամբողջ տիտղոսներուն, հակառակ այնքան հեղինակութիւններու, որոնք ճշմարիտ ամբողջ մը պարտականութեանց կատարուած ըլլալուն ամենամեծ ապացոյցներն են, Չա-

միջեան իր սենեկին մէջ առանձնացած կ'աշխատի, կ'ուսումնասիրէ, ծերութեամբ կ'երիտասարդանայ, և այսպէս կը հերքէ լատինական այն առածը թէ « senectus ipsa morbus sit » (Մերութիւնն իսկ հիւանդութիւն մ'է)։

Լուրջ հետազոտողի մը յատուկ հանձարովը օժտուած՝ խուզարկութիւններուն մէջ ծայր աստիճան ճիշդ է, համբերող, յարասեւեռող . և այս յատկութիւններուն շնորհիւ է՝ որ տարրալծութեան մէջ այնպիսի նորութիւններ հաստատեց , որոնք գիտափան բարեշրջումն երբեք չպիտի փոխուին։

Իբր Բուուցչապետ՝ իր պարտականութեան գիտակցութիւնը ունեցող և անթերի կերպով կատարողներէն մին է. դասերէն երբեք չի պակսիր, հիւանդութեան պարագային՝ միշտ իր assistant-ը R. Mascarelli Luigi կամ Dott. Manuelli Antonioն զրկելով, դասը ընել կու տայ։ Իսկ երբ ինք անձամբ ներկայանայ դասախօսութեան սրահին սեմին վրայ՝ (որ երիտասարդ ուսանող, ուսանողուհիներ, նոյն իսկ ամուսնացած մարդեր, ծերեր կը սպասեն անհամբերութեամբ) երկայն ծափահարութեամբ մը կ'ողջունին զինքը. որքան անիկա ուրախ է իր գիտութեան մէջ հազարերորդ մասը կարենալ սորվեցնելուն։ Հաստատուն քայլերով և նայուածքով մը՝ (որ բան չ'ըսեր, սակայն ամէն բան կ'արտայայտէ), կը յառաջանայ, ուսանողներու հոգւոյն մէջ թափանցելով։ Անկարելի է զինք մտիկ չընել և դասին անուշադիր ըլլալ . մազմուսացած ասեղ մ'ենք որ ստիպաւ զէպի ի հիւսիս կը դառնանք, մինչև որ նոր ծափահարութիւն մ'ալ դասախօսութեան վերջանալը չի-մացնէ։

Վերջապէս այսպիսի մեծ մարդու մը կենսագրութիւնը այսքան համառօտակի գրած միջոցիս, մեծ թերութիւն մը գործած պիտի ըլլայի չլիբելով որ Չամիչեան մի և նոյն ատեն նուագի amateur ալ է. և ինչպէս որ իր խուզարկութիւններուն և աշխատութիւններուն մէջ, ամէն բանի

փիլիսոփայութիւնը կ'ուզէ ճանչնալ, խոր թափանցել, այսպէս ալ նուագի մէջ աւելի գերմանական, զգայուն կտորներէ կ'ախորժի. Wagner, Beethoven, Bach և այլն, իրեն համար շատ աւելի մեծ են քան Rossini, Donizetti, Mascagni և այլն. և յետոյ ինք Պլոնիոյ Quartetto ի (նուագի ընկերութեան) պատուաբեր անդամներէն մին է, ու աշխատութիւն չի՝ խնայի որպէս զի այս գեղարուեստը, աստուածներու բարբառը, կարելի եղածին չափ տարածուի։

Շնորհատրութիւններ և մաղթանքներ մեր կողմանէ իր նոր ընտրութեանը համար։

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊԵՍԵՆ
Ռ. Բ. ԲՈՎԷ .

Փ Ո Ս Ո Ւ Դ Ա Յ

(Առակ)

Գարնան գիշեր մ'էր զովաշունչ,
Միւզ գեփիւտին քաղցրամբմունջ
Կը ծածանէր ծաղիկ ու վարդ վառվառ,
Իրեն բուրվառ։
Բարդ վարդէն մինին վրայ,
Բազմած փոքրիկ մի փոսուրայ,
Մեղկ հեշտութեամբ, ճօճուէր ի ճօճ
Եւ ցցուելով փայլուն պոչ։
Նա կ'երագէր լուսաւորել փոքրիկ կայծով
Յամար և ծով...
« Տես — կ'ասէր — տես, վարդ նագլի,
« Տես, որքան ես առատ ու լի,
« Չեմ խնայեր ձեզնից յողի լուսաւոր,
« Մուտ գիշերը կը փոխեմ օր... »
« Մի քիչ կամաց, վարդը սասց հեծօրէն,
« Բեգ արեւուն հետ վիճելու փոխարէն՝
« Լաւ կը լինի, թէ կարենաս մի քանի՝
« Լուսաւորել իմ թերթիկներ ծիրանի » —
« Ապերախներ, կանչեց կատղած փոսուրան,
« Սուր փչեց զատ, շունիք լաւ բան ձեր վերան,
« Դա նախանձու օձն է, այո՛, որ միշտ ձեզ
« կը թելադրէ ուրանալ զիս, կոյրի պէս... »
Ասաց ու խրեց պոչը վարդին խոր,
Որ մըթին վարդեր և բոյսեր բուր,
Մենք ալ շատ անգամ որ կայծով աղօտ
Կ'երագեմք ծագել կեանքին առաւօտ։

ԱՌԱՐԵՆ ԵՄԻՐԱՆՅԱՆ

Թիֆլիս, 12 փետրուար, 1908